

С.В. Глібо, кандидат юридичних наук, доцент
кафедри господарського права
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого

Деякі питання регламентування надання банками споживчих кредитів

Однією із сучасних тенденцій розвитку економіки України є збільшення споживчого кредитування населення. Це має як позитивні, так і негативні результати: стимулювання споживчого попиту і розширення обсягів ринку протистоять надмірній концентрації ризиків для банків у сфері споживчих кредитів. Так, ризики полягають у диспропорціях споживчого кредитування в бік кредитування поточних потреб, а не довгострокових кредитів на придбання житла, у проведенні спрощених процедур оцінки платоспроможності позичальників — фізичних осіб за наявності у них тіньових (непідтверджених) доходів, розбалансованості активів і пасивів, коли кошти залучаються на менший період, ніж надаються кредити фізичним особам, тощо¹. При таких ризиках виникає потреба в удосконаленні правового механізму регулювання надання споживчих кредитів, захисту як інтересів банків у частині своєчасного повернення кредитів та стягнення заборгованості по прострочених споживчих кредитах, так і удосконален-

¹ Див.: Даниленко А., Шелудько Н. Тенденції та наслідки активізації споживчого кредитування в Україні // Вісн. Нац. банку України. — 2006. — № 5. — С. 36-38.

ня регулювання прав і обов'язків споживачів від можливих зловживань з боку кредиторів.

Регулювання кредитних правовідносин розглядалося науковцями, такими як І. А. Безклубий (при дослідженні банківських правовідносин), С. М. Лепех, Л. Г. Рябко, Г. Ю. Шемшученко (при дослідженні фінансово-правового аспекту банківського кредитування), В. В. Вітрянський, Р. І Каримуллін та іншими. Але проблемні питання споживчого кредитування ними не досліджувалися або розглядалися побіжно (зокрема, питання визначення основних елементів та державного регулювання споживчого кредитування).

Мета статті — визначити основні ознаки споживчого кредиту та деякі напрямки державного регулювання споживчого кредитування банками.

У законодавстві України споживчий кредит визначається як кошти, що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві на придбання продукції (п. 23 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів»¹), а з урахуванням вимог п. 22 ч. 1 ст. 1 названого Закону визначається мета використання продукції: для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Частина 1 ст. 12 Закону України «Про захист прав споживачів» визначає договір про надання споживчого кредиту як такий, що укладається між кредитором та споживачем, відповідно до якого кредитор надає кошти (споживчий кредит) або бере зобов'язання надати їх споживачеві для придбання продукції у розмірі та на умовах, встановлених договором, а споживач зобов'язується повернути їх разом з нарахованими відсотками. Таким чином, у названих нормах проявляється мета використання кредиту по договору — придбання продукції. Можна погодитися з тим, що кредитні правовідносини за участю громадян «характеризуються економіко-правовою специфікою споживчого характеру таких відносин, зокрема, спрямованістю не на виробництво, а на кінцевого споживача»². У межах, близьких до фактичного використання терміна в банківській

¹ Відом. Верхов. Ради УРСР. — 1991. — № 30. — Ст. 379.

² Рябко Л. Г. Правове регулювання кредитних відносин по законодавству України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2002. — С. 15-16.

практиці, застосовує термін «споживчий кредит» НБУ: це кредит на поточні потреби, в інвестиційну діяльність, іпотечний відповідно до п. 1.2 Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджених постановою правління НБУ № 168 від 10 травня 2007 року¹ (далі — Правила № 168). У наступних статтях Закону України «Про захист прав споживачів», виходячи з переліку в ч. 7 ст. 11, до споживчих кредитів відносяться: споживчі кредити, забезпечені іпотекою, на придбання житла та надані на купівлю послуги. Наведені терміни необхідно розуміти на підставі п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів», в якому послуга визначається як діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб, а також на підставі п. 19 цієї ж статті: продукція — це будь-які товар, робота чи послуга, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб. Можна зробити висновок, що законодавець не закріплює мету використання кредиту саме як визначальну ознаку для споживчого кредиту, фактично мета використання кредиту може бути необмежена, за винятком заборонених законом випадків використання коштів або забороненої діяльності, у тому числі п.22 ч.1 ст. 1 названого Закону. Разом з тим невід'ємною частиною Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV², є перелік актів законодавства України та *acquis* Європейського Союзу в пріоритетних сферах адаптації, серед останніх: Директива Ради 87/102/ЄЕС від 22 грудня 1986 року, прийнята з метою наближення законів, підзаконних та адміністративних положень держав-членів стосовно споживчого кредиту, Резолюція Ради від 26 листопада 2001 року щодо споживчого кредиту та заборгованості. Проаналізуємо деякі норми законодавства країн ЄС щодо визначення ознак споживчого кредиту.

Для визначення споживчого кредиту в іноземному законодавстві використовуються інші критерії. О. О. Вишневський зазначає,

¹ Офіц. вісн. України. – 2007. – № 39. – Ст. 1569.

² Там само. – 2004. – № 15. – Ст. 1028.

що в Англії згідно із Законом про споживчий кредит 1974 року споживчими вважаються кредити, які надаються фізичній особі на споживчі цілі та розмір яких не перевищує 25 000 ф.ст.¹, а деякі кредити виключалися з споживчих, залежно від способу надання або мети, наприклад, кредити на придбання землі, забезпечені заставою землі, та деякі пов'язані з такою метою. Суттєво вплинули на регулювання кредитів зміни в названий закон на підставі Consumer Credit Act 2006² (Закон про споживчий кредит від 30 березня 2006 року, далі — ССА 2006). На цей час до споживчих кредитів віднесено не лише кредити для фізичних осіб, але і кредити, які отримують повні товариства (*partnership*), складені з двох або трьох осіб, не всі з яких є юридичними особами, а також кредити, які укладаються з метою бізнесу не більше суми 25 000 ф.ст. Разом з тим ССА 2006 передбачає відміну фінансових обмежень в указаному вище розмірі (крім кредитів у бізнес), але на цей час уповноваженими органами не прийнято рішення про введення цієї норми³. Таким правовим регулюванням підвищується рівень стабільності економічних відносин, бо банки, як і інші кредитори, приділяють більшу увагу регулюванню правовідносин з особами, на яких поширюється назване законодавство. Наступний логічний крок — це удосконалення та виваженість пропозицій банків для споживачів, які дають змогу зменшити ризики в кредитуванні банками. Хоча є і інший, непривабливий для кредиторів бік такого поширення законодавства — збільшення регламентування діяльності, пов'язаної з споживчим кредитуванням. Слід також зазначити, що фактично мікрокредитування підприємців, яке здійснюється банками в Україні, відбувається в параметрах, притаманних споживчим кредитам, зокрема, позичальниками в основному є фізичні особи, зареєстровані як підприємці, їх рівень кредитоспроможності схожий на рівень споживачів, більшість параметрів (термін, сума, забезпечення) прирівнюються до споживчих кредитів, при невиконанні обов'язків позичальників по мікрокредитах банки найчастіше застосовують аналогічні механізми повернення кредитів.

¹ Вишневский А.А. Банковское право Англии. – М.: Статут. – 2000. – С. 209–210.

² <http://www.opsi.gov.uk> (28.01.2008).

³ <http://www.3.dti.gov.uk/consumers/consumers-finance/credit-act-2006/stakeholder/page42692.html> (28.01.2008).

Директива 87/102/ЄЕС¹ Ради Європейського Співтовариства щодо наближення законодавства, регулятивних положень і адміністративних розпоряджень Держав-членів стосовно споживчого кредиту від 22 грудня 1986 року (далі — Директива 87/102) у названих кредитах визначає споживача як фізичну особу, яка в операціях, що охоплюються Директивою 87/102, діє за цілями, які можна розглядати як такі, що перебувають поза межами його професійної діяльності. Не належать до сфери дії Директиви 87/102 ряд кредитів згідно із ст. 2, у тому числі кредити на придбання прав власності на землю або будинок, угоди про найм, крім тих, що передбачають перехід права власності до наймача. Встановлюються розміри споживчих кредитів, на які не поширюється Директива 87/102: менші за 200 ЄВРО або більші за 20 000 ЄВРО. Зараз здійснюється перегляд Директиви 87/102, та в Європейському парламенті прийнято 16 січня 2008 року в другому читанні нову деривативу на заміну названої, яка ще не опублікована та не набрала чинності². Передбачається, що нове регулювання буде поширено на споживчі кредити в межах від 200 до 75 000 ЄВРО, удосконалюється захист споживачів: посилення змісту реклами, переддоговірного регулювання, порядку визначення кредитоспроможності споживачів, встановлення вимог щодо змісту угод та надання інформації споживачам при виконанні угод.

Регламентування договору споживчої позики відбивається в сумі позики згідно з §491 Німецького цивільного уложення³ (далі НЦУ) тільки у мінімальному розмірі — 200 ЄВРО, а також при певних умовах позики з працівниками, на підставі публічних норм та в інших випадках. Договори споживчої позики згідно з § 492 НЦУ повинні укладатися в письмовій формі, якщо не передбачена більш строга форма, укладення в електронній формі виключено. Оферта та акцепт підписуються окремо, у заяві позичальника повинні відображатися: чиста сума позики, загальна сума частко-

¹ Система інформаційно-правового забезпечення ЛІГА: ЗАКОН.

² [http://www.europarl.europa.eu/Reg Web/ application/register\(28/01/2008\)](http://www.europarl.europa.eu/RegWeb/application/register(28/01/2008)).

³ Гражданское уложение Германии = Dtutsches Bürgerliches Gesetzbuch mit Einführungsgesetz: Ввод. закон к Гражд. Уложению: Пер. с нем. Научн. редакторы — А.Л. Маковский [и др.]. — М.: Волгаре Клувер, 2004. — 816 с.

вих платежів, вид та спосіб повернення позики, процентна ставка та інші витрати, ефективний або початковий ефективний річний відсоток, витрати на страхування, надане забезпечення. Відповідно до § 494 НЦУ договір споживчої позики недійсний при відсутності перелічених відомостей, крім відсутності забезпечення. Так, у даному випадку діють ефективні правові форми противаг у сторін споживчої позики. Зокрема, такі: якщо позичальник при відсутності названих відомостей по договору одержить позику або надасть вимогу про надання позики, на підставі абз. 2) § 494 НЦУ такий договір є дійсним, а розмір відсоткової ставки буде встановлено відповідно до законної процентної ставки, якщо відомості про останню ставку, про ефективні та початковий відсоток, про загальну суму відсутні. Крім того, ефективний відсоток може бути знижено, якщо за таким договором прийнята в розрахунок відсоткова ставка також буде знижена (абз. 3 § 494), а неможливість витребування забезпечення при відсутності в такому договорі обмежено 50 000 ЄВРО. Таким чином, у розглянутому випадку зловживання споживачем своїми правами, наданими з метою захисту від переважаючої сторони — позикодавця, закон захищає стабільність договору, з умовами якого на певній стадії був згоден споживач, а потім, виходячи з поточної ситуації, побажав відмовитися.

Додатково необхідно дослідити регламентування споживчого кредиту в механізмі господарсько-правового регулювання банківського кредитування. Як надання фінансових послуг споживчий кредит класифікується в Російській Федерації, причому на підставі судової практики: ч.3 п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду РФ від 29 вересня 1994 року № 7 «Про практику розгляду судами справ про захист споживачів»¹. В той же час у ФЗ РФ «Про захист прав споживачів» фактично споживчий кредит не зазнає достатнього регулювання, не визначається поняття, тільки вказується перелік обов'язкових умов в абз. 3 п. 2 ст. 10, а саме розмір, суму, графік погашення кредиту². В. В. Вітрянський вважає, що віднесення споживчого кредиту до договорів про надання фінансових послуг має обмежуватися тільки сферою законодавства про

¹ Справочно-правовая система КонсультантПлюс.

² Собрание законодательства РФ. — 1996. — № 3. — Ст. 140.

захист прав споживачів, за цивільним правом названий кредитний договір як окремий вид договору позики належить до договорів про передачу майна¹. У законодавстві України в будь-якому випадку при регламентуванні господарської діяльності банків споживче кредитування необхідно відносити до фінансових послуг згідно з п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»², а віднесення споживчого кредиту до договорів про передачу майна має розглядатися в сукупності класифікації усіх господарських договорів, пов'язаних з кредитуванням банками, у зв'язку з необхідністю встановлення єдиного механізму господарсько-правового регулювання (МГПР) названої діяльності.

Одним з важливих об'єктів державного регулювання в споживчому кредитуванні є інформаційні правовідносини банків та споживачів і публічні зобов'язання банків перед потенційними клієнтами до укладання договорів та при укладанні, регламентування яких відбувається шляхом надання відповідно до ст. 56 Закону України «Про банки і банківську діяльність»³ відомостей про ціну банківських послуг та іншої інформації та консультацій з питань надання банківських послуг. У частині 2 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачена письмова форма надання перед укладанням договору інформації про особу та місцезнаходження кредитодавця, кредитні умови, у тому числі про орієнтовну сукупну вартість кредиту та вартість послуг, пов'язаних з оформленням договору про надання кредиту. Деталізація цього порядку надана в Правилах № 168, які передбачають у ст. 3 надання: а) попередньої інформації про умови кредитування і орієнтовну сукупну вартість кредиту; б) детального розпису сукупної вартості кредиту для споживача під час укладення кредитного договору, у тому числі реальної процентної ставки і абсолютного значення подорожчання кредиту; внесення в кредитний договір умов про вид і предмет кожної супутньої послуги, обґрунтування вартості супутньої послуги, про відкриття банків-

¹ *Витрянский В.В.* Кредитный договор: понятие, порядок заключения и исполнения. – М.: Статут, 2005. – С. 207.

² Офіц. вісн. України. – 2001. – № 32. – Ст. 1457.

³ Там само. – № 1-2. – (частина 1). – Ст. 1457.

ського рахунку у зв'язку з кредитуванням, про порядок зміни процентної ставки за кредитом. У разі ненадання зазначеної в ч. 2 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» інформації банк, який повинен її надати, несе відповідальність відповідно до ст. 15 названого Закону в формі відшкодування збитків, завданих споживачеві недостовірною або неповною інформацією, а згідно з п. 7 ч. 1 ст. 23 цього закону за відсутність необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію — у формі штрафу у розмірі 30 % вартості одержаної для реалізації партії товару, виконаної роботи, наданої послуги, але не менше п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У праві ЄС Директива 87/102 встановлює вимоги до щорічної відсоткової ставки, для обчислення якої передбачена математична формула. У результаті обчислення визначається «загальна вартість кредиту для споживача», яка виключає з розрахунку збори за невиконання зобов'язань споживачем, інші збори, крім покупної ціни товарів/послуг, витрати за перекази, крім тих, щодо яких споживач не має свободи вибору, збори за членство в асоціаціях, витрати за страхування або гарантії. Щорічна відсоткова ставка повинна доводитися до споживача і до укладання договору.

Регулювання загальної вартості кредиту встановлюється в Англії ст. 20 ССА 1974, в якій передбачається необхідність вказівки порядку (методу) розрахунку загальної вартості, сплати кредиту, передбачається встановлення норм, які регулюють ці вимоги, підзаконними актами, і який встановлюється Consumer Credit (Total Charge for Credit) Regulations 1980, 17.01.1980 (SI 1980/51)¹ (Правила повної вартості споживчого кредиту. — *Пер. авт.*). Крім того, встановлюються окремо і порядок при рекламуванні споживчих кредитів порядок розкриття річної відсоткової ставки (APR — annual percentage rate) в The Consumer Credit (Advertisements) Regulations 2004 (Правила реклами споживчого кредиту 2004. — *Пер. авт.*) від 09.06.2004 № 1484², наприклад, передбачається необхідність розрахунку типової APR, яка буде найбільш поширена для певного виду кредитів.

¹ Butterworths Commercial and Consumer Law Handbook. Second Edition. Consultant Editor Gwyneth Pitt. — ¹⁷ Butterworths., London, Dublin, Tdinburg. — 1995.

² <http://www.opsi.gov.uk> (28.01.2007)

Щодо визначення ефективного річного відсотка в НЦУ, то в абз. 2) § 492 встановлюється, що ефективним річним відсотком є сукупне обтяження по позиції за один рік, яке має вказуватися у вигляді певного відсотка від чистої суми позики. Одночасно п. 5) реч. 3 абз.1 §492 вимагається вказувати початковий ефективний відсоток, якщо обумовлена зміна відсоткової ставки, фактори, які впливають на визначення ціни, умови, додержання яких може привести до зміни факторів, які впливають на визначення ціни, та обліковий період, який діє для обтяжень, що є наслідком сплати позики не в повному обсязі або його збільшенні. А витрати на страхування не враховуються в ефективну річну ставку.

У РФ рівень законодавчого регулювання свідчить про явні недоліки захисту прав споживачів. Витрати споживачів по кредиту тільки рекомендується доводити до надання кредиту листом ФАС та ЦБ РФ від 26 травня 2005 р. № Иа/7235/77-Т «Про рекомендації щодо стандартів розкриття інформації при наданні споживчих кредитів»¹, при відсутності аналогічних вимог у відповідному законі про захист прав споживачів. Наслідком прогалин законодавства стали вимоги ЦБ РФ, який індикативним регулюванням ввів необхідність доведення до споживачів «ефективної процентної ставки» — ЕПС. Так, позики, надані фізичній особі або змінені після 01.07.07 р., не можуть бути включеними в портфель однорідних позик при формуванні резерву, якщо інформація про ЕПС не доведена на момент надання/реструктуризації кредиту в договорі або іншим чином відповідно до затв. ЦБ РФ від 26.03.2004 р. № 254-П Положення «Про порядок формування кредитними організаціями резервів на можливі витрати по позиках, позиковій та прирівняній до неї заборгованості»²

А взагалі зміст ЕПС надається тільки в листі ЦБ РФ № 78-Т від 01.06.2007 р. «Про застосування пункту 5.1 Положення Банку Росії від 26 березня 2004 р. № 254-П «Про порядок формування кредитними організаціями резервів на можливі витрати по позиках, позиковій та прирівняній до неї заборгованості»³, і до неї включаються платежі третім особам, які слідують з кредитного

¹ Вестн. Банка России. – 2005. – № 28.

² Там само. – 2004. – № 28.

³ Там само. – 2007. – № 34.

договору, в т. ч. за послуги нотаріуса, за держреєстрацію та/або по оцінці заставленого майна, по страхуванню відповідальності позичальника, предмета застави та інше.

Висновки дослідження

Ознаками споживчих кредитів є надання кредитів фізичним особам, які не зареєстровані як підприємці, без обмеження суми, для використання з будь-якою метою, крім безпосередньо пов'язаної з підприємництвом або виконанням обов'язків найманого працівника. Поширення законодавства, яке регламентує захист прав споживачів, на деякі кредити, надані в підприємницьку діяльність, дасть змогу застосовувати до таких кредитів більш досконале законодавство в частині захисту прав позичальників, удосконалити банківське регулювання в МГПР.

Споживчий кредит є фінансовою послугою, регламентування якої повинно здійснюватися в загальному механізмі господарсько-правового регулювання банківської діяльності, що дозволить встановити ефективні правові форми протипаг у сторін споживчої позики у випадку зловживання ними своїми правами, які будуть відповідати засобам регламентування всього кредитування банками.

Встановлення в законодавстві поняття «орієнтована сукупна вартість» є суттєвим кроком в інтеграційних прагненнях України, але з метою усунення спірного регулювання необхідно регламентувати права споживачів як невід'ємних прав особи на рівні законів. Будь-яке інше регламентування можливе тільки у разі наявності або надання повноважень певним державним органам. Інші варіанти будуть мати рекомендаційний, а в сфері банківського регламентування — індикативний характер, що не становитиме всієї завершеної системи засобів державного регулювання, в тому числі, наприклад, окремих, які передбачають притягнення до відповідальності винних у порушення вимог законодавства суб'єктів.

При подальшому дослідженні правовідносин з надання споживчих кредитів необхідно поглибити аналіз засобів протидії зловживанням з боку кредиторів та споживачів.